

Enderslev Kirke

Enderslev Kirke hører til blandt de yngre af kommunens kridtstenskirker. Den blev bygget i den senromanske periode dvs. 1175-1275. Rester fra denne byggeperiode kan ses i skibets mure og vestgavl. Et par hundrede år senere kommer om- og tilbygninger, så kirken i dag fremtræder som en sengotisk langhuskirke med kor, tårn og våbenhus fra perioden 1475-1500. Forandringer siden 1933 har — udover vedligeholdelse — for en stor del bestået af udvendige forbedringer såsom opsætning af tårnurn, småbygninger og omlægning af kirkegårdsarealet.

Kirke-ejere

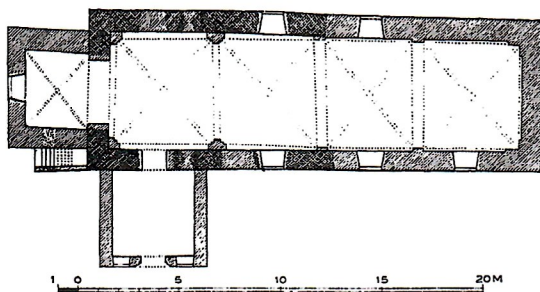
I 1256 skænkede grevinde Ingerd af Regenstein en stor del af sit jordegods,

herunder Enderslev med dets tilliggender, til oprettelse af et Skt. Clara Kloster i Roskilde. Ved reformationen 300 år senere overtog Kronen alle klosterets besiddelser, herunder Enderslev.

Patronatsretten = Jus patronatus

Ved kirkeordinansen 1537-42 sloges blandt meget andet fast, at i Kronens kirker var det menigheden, der havde patronatsretten, dog skulle den modtage råd fra — og senere have accept af de gejstlige myndigheder.

8. september 1616 gav menigheden i Enderslev, via 7 valgmænd, kaldsbrev til student Jørgen Nielsen, men da provsten ikke blev taget med på råd og yderligere blev fornærmet over et brev fra studenten, nægtede både provst og bis-

Danmarks Kirker Præstø Amt. Maalt af Otto Langballe 1916.

kop at acceptere udnævnelsen. Parterne blev forligt, men Jørgen Nielsen fik ikke embedet. Dette tog dog ikke modet fra valgmændene, som allerede ugen efter kaldte Hr. Tideman Hansen Førsløv til embedet. Dette gav åbenbart anledning til alvorlige overvejelser hos de gejstlige myndigheder, der først accepterede udnævnelsen 3 måneder efter.

I 1688 blev kirken tilskødet fra Kronen til Otte Skeel til Vallø. I 1706 sælger Christian Skeel til Tryggevalde: Vallø, Billesborg og Gunderup hovedgårde med alt tilliggende til sin svigerfar Christian Siegfried von Plessen. Under Gunnerup hovedgård hørte bl.a. 11 går-

de og 6 huse i Enderslev. I skødet nævnes med hensyn til Enderslev Kirke, at den nye ejer overtager Jus patronatus og kirketienden samt yderligere kongetienden, hvorefter en del dog siden 1555 var tillagt præsten »til kaldets forbedring«. Efter oprettelsen i 1737 af Vallø Stift var det nu dette, der rådede over kirken, indtil den overgik til selveje 1. januar 1911.

Pastoratet

Enderslev Kirke udgjorde sammen med anneksset Vråby Kirke eet pastorat indtil 1. august 1967, hvor Himlingøje Kirke blev tilføjet pastoratet fra Hårlev. I 1972 tilføjes pastoratet yderligere et areal fra henholdsvis Herfølge og Sædder sogne. I 1996 omfatter Enderslev sogn 528 personer, mens folketællingen fra 1787 optæller 351 beboere.

Navnet ENDERSLEV er sammensat af et personnavn og endelsen -lev. Ender har udviklet sig fra latnir = grovæder. Byer med endelsen -lev hører til blandt vore ældre bebyggelser formodentlig i århundrederne efter Kristi fødsel. Der er adskillige af -lev byerne netop på

Stevns og i Bjæverskov herred. Lev har i stednavne en betydning, der kan oversættes med: Arv, noget, der er efterladt. I 1256 skrives latnæslef. Fra slutningen af 1500-tallet og årene frem gennemgår navnet en ændring fra Jendeslev til — det for os kendte — Endeslev/Enderslev.

1. Byggefase:

Romansk tid 1080-1275

Tidligt i 1200-tallet opføres en lille kirke af kridtsten med en murhøjde på 5,50 m. I hver side af skibet har været en dør og 2 vinduer — mod øst sandsynligvis et lille kor. — Vestgavlen, (se side 10) der stadig kan ses oppe i det langt senere tilkomne tårn, har haft en usædvanlig afdækning: Kridtsten i forskellig størrelse slutter med 2 afrundede sten, og derover er lagt et »dække« = et buestik af sten med samme bredde som skibet.

2. Byggefase:

Sengotisk tid 1475-1536

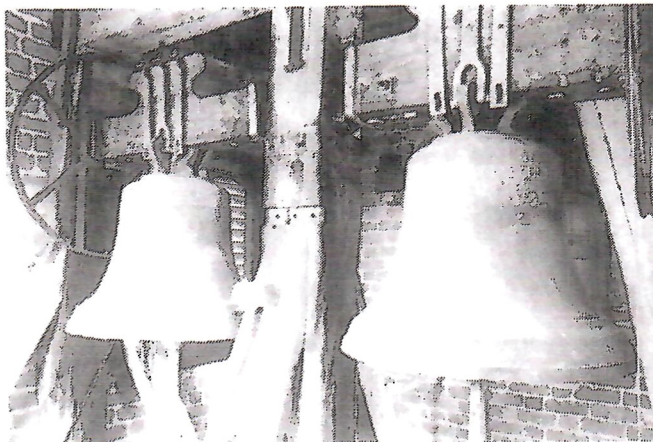
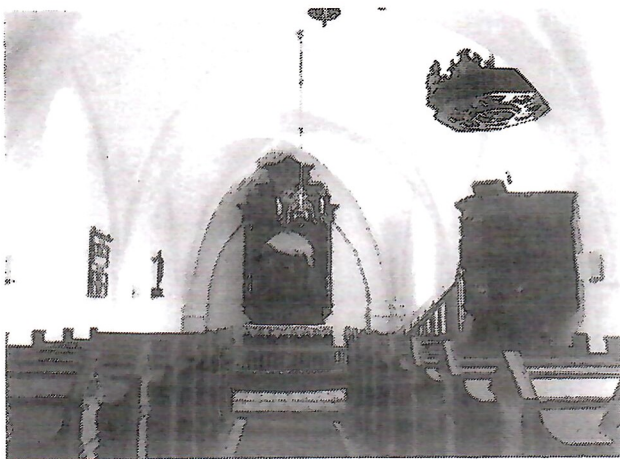
I denne periode bliver kirken forlænget, og et nyt *kor*, hovedsagelig af kridtsten og af samme bredde som skibet, føjes til. Derved fremstår kirken i den form, der kaldes en langhuskirke. Udvendigt forsynes koret med en *trappegavl* af munkesten med 7 blændinger, hvoraf den ene ender i en spidsbue. Indvendig opsættes 2 *krydshvælv* i koret og ligeledes i skibet. *Våbenhuset*, bygget af munkesten og med trappegavl og blændinger, bliver tilføjet foran syddøren. Den smalle norddør (kvindedør) bliver blændet, men kan med sin svære overligger af eg tydeligt ses indvendig i kirken.

Sluttelig og senest tilføjes *tårnet* mod vest. Det bliver bygget i skiftende rækker af kridtkvadere og munkesten og er ejendommeligt ved, at tagrygningen går på tværs af skibets. Det måtte naturligvis give grund til undren og afstedkom også følgende sagn: »Der var en trolde, som boede i Vråby. Han var meget forbitret på kirken, og en dag bestemte han da at knuse kirken og kastede en stor sten imod den; men der skete kun det, at taget drejede en halv om-

gang, og stenen trillede tilbage og faldt i et gadekær, som ikke er langt fra kirken, og der ligger den endnu».

Perioden 1536-1933

Hvad årsagen end har været til tårnets usædvanlige drejning, så må den oprindelige adgang ad en udvendig stige til mellemstokværket have været noget besværlig. I 1663-64 anskaffes: »en ny trappe at gaa op i Taarnet paa«. Det nuværende *trappehus* af små gule mursten og med en ligeløbene trappe er yngre. Kirkens 2 *klokker* er henholdsvis 87 og 90 cm i tværmål. På den ene står, at Johan Barthold Holtzmann, København, har støbt denne klokke til Guds ære i 1747. På den anden tilsvarende blot 1749. Holtzmann var kgl. stykkestøber i perioden 1727-57, og havde inden denne støbning leveret klokker til Himlingøje, Strøby og Varpelev. Omkring 1850 fornys *døre* og *vinduer*, og de spidsbuede støbejernsrammer indsættes.

Efter 1933

Parcellistparret Lars og Maren Jacobsen ønskede i mange år at skænke kirken et *tårnur*. Efter mandens død i 1928 fastholdt enken ønsket, og kort før sin død i 1937 skænkede hun en anseelig sum til indkøb og opsætning af uret. Nogenlunde samtidig byggedes et *materi- al- og redskabshus* øst for kirkegårds- muren.

I 1970 fik kirken nyt *varmeanlæg*, og et *orgel* med fire stemmer anskaffedes. *Stolestaderne* blev malet, efter at kirke- maler Ernst Trier som sagkyndig havde afsat farverne. Yderligere opførtes et *kapel*. 10 år senere anlagdes en *fællesgrav* på kirkegår- den, og i det sydvestlige hjør- ne blev der taget plads fra til en *parkeringsplads*. Kirkens *tag* blev fornyet i 1986.

Inventar:

I slutningen af 1500-tallet anskaffedes i de fleste kirker prædikestole og nye luth- eranske altertavler. Således også i Enderslev Kirke.

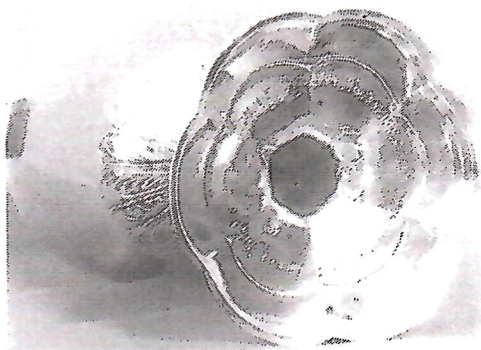
Altertavlen

I 1596 købes en ny altertavle i renæssancestil. Den er muligvis skåret af den dygtige billedskærer i Køge, Henrick Reineke. I 1832 erklæredes tavlens midterfelt for så ødelagt, at der måtte anskaffes et nyt. Der købes og indsættes et rundbuet maleri af Adam Müller, mens den oprindelige ramme med sin overbygning og fodstykke bibeholdes. I 1922 bliver tavlens træværk broget overmalet.

Altersølvet

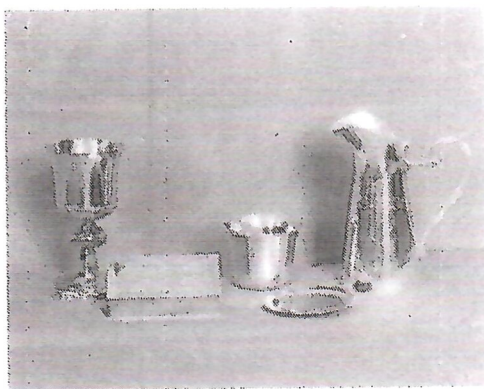
Disk og oblatæske er fra 1800-tallet. Det er den smukke, sammensatte alterkalk, der påkalder sig opmærksomheden. Den ældre del, underdelen, har skaft med knop og en sekstunget fod. På undersiden af foden er indgraveret: »LAVRIDTZ JACOBSON SOGNEPREST TILL ENDISLØU OC VRAABY SOHNNER 28. JULII 1658« 12. februar 1658 var Karl 10 Gustavs hær i Fakse, og 13. februar nåede han frem til Køge. En afdeling svenskere blev indkvarteret i Hårlev, hvor de bl.a. røvede altersølvet, også Vråby Kirke led stor skade. Det har derfor været nærliggende udfra årstallet at slutte, at også alterkalken i Enderslev blev stjålet, og at den skænkede alterkalk har været til erstatning herfor.

Den yngste del, kummen, med indgraverede arkantusblade, er af københavnsk prøvesølv fra 1842. Mesteren er hofguldsmed Poul Resen Eggersen, der også har leveret arbejder til kirkerne i Hårlev, Himlingøje og Vråby. Den spanske syge og den udbredte tuberkulose forårsagede, at man lidt ind i det 20. århundrede af hygiejniske grunde forlod

fælleskalken, der så af praktiske hensyn fik påsvejet en tud, eller som her fik en løs indsats.

Med udgangspunkt i alterkalkens indskrift og det eventuelle røveri samt et skriftsted blev sognepræst Hansen-Lavind i 1933 inspireret til en beretning, hvor han fortæller: »Svensken skulle have gereret sig fælt i de sjællandske landsbyer med ran og rov og skændselsgerninger mod folk og fæ. Blandt andet er kirkens hellige kalk forsvundet på det tidspunkt, thi på fodstykket af det nu anvendte alterbæger står: »Skænket af Lauritz Jakobsen, Sognepræst til Endisløff og Wraaby 28. Juli 1658« — altså sommeren efter den både fra naturens — og historiens — side set strenge vinter. Og nu lyder da så også beretningen, at da kirketårnet en

vinternat i dette frygtelige år i tavs alvor var vidne til de svenske soldaters rædselsfærd, vendte det sig i stum smerte og er siden blevet stående således som en evig opfyldelse af ordet fra kirkens herre om »stenene, der råbe«.

Alterstagerne

er fra omkring 1500 med cylinderskafth og 3 fødder. Bemærkelsesværdigt er det, at der indvendigt findes et støbermærke. I hele Præstø Amt kendes kun 5 stager med støbermærker.

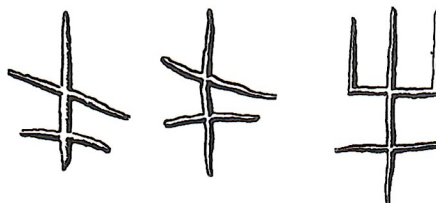
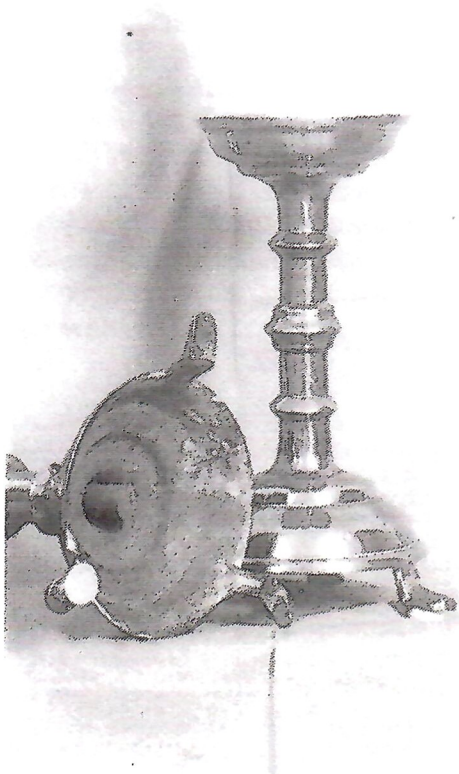
Overrækkelse af alterdugen. Signe Jensen og sognepræst Jens Højgård. (Foto: Elmer Madsen)

Alterdugen

fra 1983 er kantet af en bred knipling med et åbent mønster af kalk og kors. Det er forarbejdet af en lokal beboer, der også er ophavnsmand til kirkens andre kniplingsarbejder. Sidste arbejde er fra 1996: en ekstra alterdug med en tæt kniplet bort af kors og blomster.

Døbefonten

fra 1835 er af gråt marmor, tinkanden med snoet slangehank og tinfadet fra

Støbermærker paa Alterstager. Fra venstre: Enderslev, Lyderslev, Præstø. (Danmarks Kirker Præstø amt, b.2).

1823 er identiske med de i Himlingøje Kirke. Åbenbart anskaffet samtidig af den fælles kirkeejer, Vallø Stift.

Prædikestolen

Stolen er af »Tryggevælde-typen«. En type stole, der er karakteriseret dels ved hjørnernes 4 udskårne evangelistfigurer, dels ved at være udført af forskellige lokale snedkere. Dette var ret usædvanligt. Byerne havde privilegier på håndværk og handel, og kun meget få – for landbefolkningen absolut nødvendige – håndværk, var tilladt på landet. Snedkerne må have skåret stolene efter et fælles forbillede, sandsynligvis udført af den dygtige, udenbys billedskærer Engelbert Chastensen. Han leverede arbejder til de kongelige slotte og arbejdede i 1604 på selve Tryggevælde med altertavlen til Hellested Kirke.

Ifølge kirkens regnskaber er stolen udført af den lokale Hans Snedker i 1604. Fra Hans Snedkers hånd kendes arbejder i kirkerne i Himlingøje, Vråby og Strøby. Hans egen kirke modtager i 1613 een mark i sjælegave for ham.

Den samtidige lydhimmel udmærker sig med en båndindskrift på latin. Den er indledningen til en middelalderhymne: »Kom Helligånd, opfyld med den himmelske nåde, de hjerter, som du skabte«.

Våbenhuset

Præstetavlen er opsat nytår 1995, og optegner de kendte præster efter reformationen.

Præsterækken for Enderslev-Vråby sogne:

Jeppe Hansen kendes i embedet 1543

Niels Olufsen død ca. 1608

Oluf Olufsen 1608-1616

Tideman Hansen Førslev 1616-1649 (A)

Laurits Jacobsen Lunge 1649-1680 (B)

Tidemand Lauritsen Lend 1680-1719 (C)

Caspar Christensen Lemvig 1719-1727 (D)

Frederik Christian Birch 1727-1729 (X)

Laurits Tidemandsen Lend 1729-1753 (E)

Hans Mathiesen Blad 1753-1764 (F)

Jens Andresen Bille 1765-1783

Alexander Zoffmann 1784-1786

Peter Lorents Vulff 1786-1795

Frants Dorph 1795-1801

Theodor Lang 1802-1812

Christian Thaning 1812-1831

Carl Didrik Lorents Würtzen 1831-1846

Ferdinand Schaumburg Müller 1846-1851

Ove Fr. M. Hasselbalch Steenberg 1851-73

Christian Emil Brunnemann 1873-1881

Frits Alfred Oscar Rugaard 1881-1890

Frederik Christian Broberg 1890-1920

Ejner Kristoffer Jørgensen 1921-1930

Hans Peder Hansen-Lavind 1930-1939

Arne Emil Stærmose 1940-1948

Johannes Simonsen 1948-1966

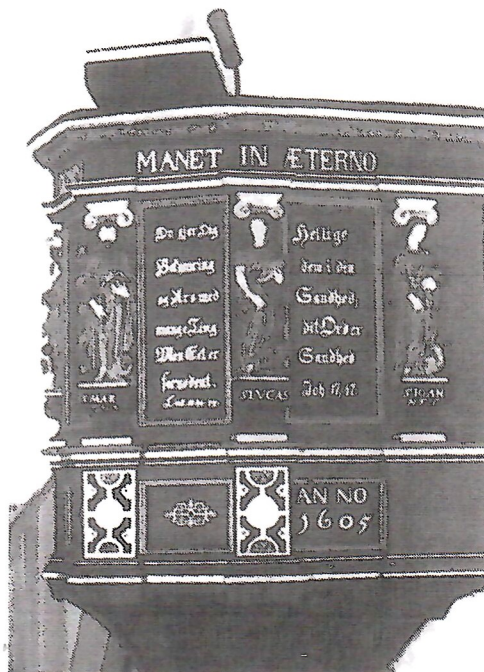
Fra 1. august 1967:

Enderslev-Vråby-Himlingøje

Johannes Ruge 1968-1974

Jens Højgård Kristensen 1974-

Når en præst døde i sit embede, havde enken i eet år »Nådensåret« ikke blot fortsat bolig i præstegården, men også ret til gårdens og embedets indtægter, mens den nye præst blot fik kosten i det samme år for sit arbejde. Når året så var gået, fik præsten endelig indtægterne, mens enken måtte forlade alt uden yderligere godtgørelse. Der var da fra både

menighed og enkes side en fælles økonomisk interesse i, at embedet »blev i familien«. F. eks. at det var en søn, der overtog embedet, eller at datteren giftede sig med efterfølgeren. Også andre variationsmuligheder kunne tænkes. Undertiden stillede kirkejeren direkte det krav til ansøgerne, at de skulle være villige til giftermål med enken, så hun og børnene kunne blive forsørgede. Ovenstående præsterække giver netop et eksempel på embedets næsten uafbrudte vandring indenfor samme familie i 148 år: Tideman Hansen Førslev udnævnes i 1616 (A) og efterfølges af sin søn (giver af alterkalken) Laurits Jacobsen Lunge i 1649 (B), af sin sønnesøn Tidemand Lauritsen Lend 1680 (C). Caspar Christensen Lemvig (D) får embedet i 1719. Han er blevet gift med Barbara Tidemandsdatter, formandens datter, og oldebarn af (A). Lemvig søger til det større kald i Hårlev i 1727, og en tilsyne-

ladende »fremmed« (X) kommer til Enderslev. Men allerede 2 år efter dør han, og enken, Elisabeth Schøder, gifter sig i 1729 med den nye indehaver af embedet (E) Laurits Tidemandsen Lend, bror til Barbara, søn af (C) og dermed også oldebarn af (A). Ægteskabet er barnløst, og det bliver en niece, Maria Elisabeth Casparsdatter Lemvig, født i Enderslev præstegård, datter af (D) og tipoldebarn af (A) der med sin ægtefælle, Hans Mathiesen Blad, rykker ind i embedet, som han beklæder til 1764.

Epitafiet

med rimet gravskrift hang tidligere på skibets nordvæg, men flyttedes ud i våbenhuset. Det er opsat i 1753 af Elisabeth Schrøder over hendes 2 ægtemænd, der er optegnet på præstetavlen (X og E).

Udenfor kirken

På kirkens sydmur er opsat en sandstensplade fra 1824 over sognepræst Johan Ditlev Brandt og hans hustru Johanne Kristine, født Lange. Brandt fungerede ikke her. Han var sognepræst for Roholte og siden for Snesere, men blev ved sin død begravet i Enderslev, hvor hustruen var død og begravet 12 år før.

Øst for våbenhuset ligger 2 næsten ulæselige gravplader. Den ene fra 1618 over »erlige Mand Jørgen Lavrsøn som bode i Endisløf ... og Hustru Gyrrild Peders Dater«. Den anden over sognepræst Frantz Dorph død 1801. Muligvis har pladen oprindeligt ligget over en grav inde i kirken, først i 1805 blev de ilde lugtende gravsteder inde i selve kirkerne forbudt.

Johan Ditlev Brandt
født i Kjøbenhavn 6 Januar 1741.
Sognepræst for Roholte
og siden for Snesere Meenighed
som døde i Spjellerup
den 25 Maj 1824,
ligger her begravet
hos sin troe Hustru
Johanne Kristine f. Lange
som døde her i Enderslev
og 12 Aar før ham
ligger her til Hvile
Fred med deres Støv!

I kirkegårdsmuren har et par forældre i Aggerup, Peder Pedersen og Karen Nielsdatter, fået opsat en mindeplade over sønnen Niels, der faldt ved Mysunde i krigen 1864 og som fik et ukendt hvilested i Sønderjylland.

I kirkens nordvæg ved siden af den blændede dør er indskåret følgende gravskrift: »1637 DEN 17 AUGUST DØDE JACOB NIELSSØN SOM BODE HER UD I EN DISLØV OC LIGGER HER UD FOR BEGRAFVIT«. Den døde har åbenbart ikke kunnet få en plads i kirken. Alligevel eller måske på trods heraf — har en eller anden ønsket at sætte den — for os — ukendte Jacob et minde, som har fået lov til at stå i flere hundrede år og som pirrer nysgerrigheden: Hvem synes, at denne Jacob skulle have en indskrift på selve kirkemuren og hvorfor?

Indskåret i korets nordside står: 1807

29 AUG WAR ENGELSMÆND HER.

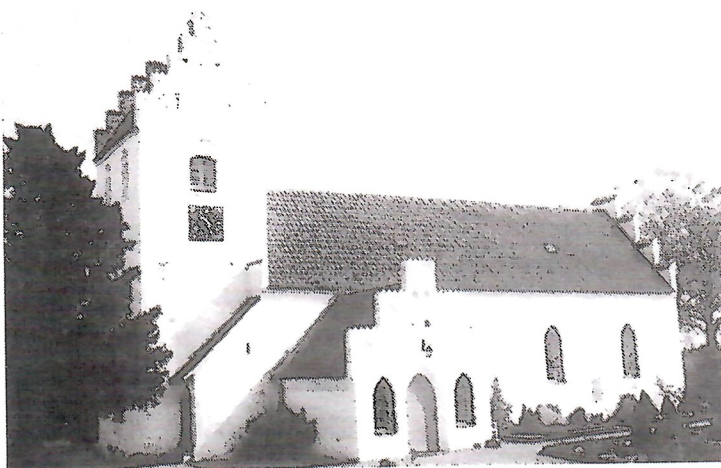
Baggrunden herfor kan kort beskrives sådan: England og Frankrig, anført af Napoleon, var i bitter og langvarig strid, som også Danmark blev indblandet i på forskellig vis. Vi slap dog nogenlunde uskadt en del år, men 16. august 1807 gik en en-

gelsk hær i land på Sjælland med det formål at indeslutte København og derved fremtvinge en udlevering af den store danske flåde. Regeringen foretog ikke de store modforanstaltninger udenfor hovedstaden. Det eneste man gjorde var at mobilisere det nærmest teoretisk eksisterende landeværn, bestående af gamle udtjente soldater og hasteindkaldte bønder, alle uden udrustning eller ringeste militære træning. Landeværnet og den krigsvante engelske hær stødte sammen ved Køge den 29. august. Slaget endte hurtigt og — til trods

Udsigt fra kirketårnet mod gadekæret med stenen.

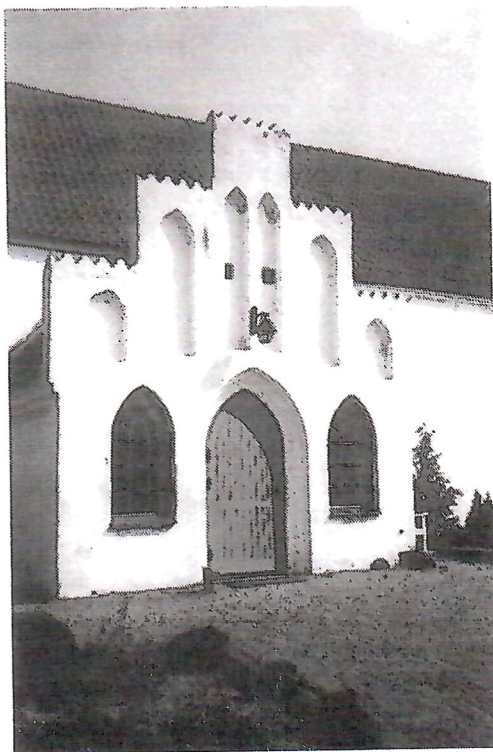
for enkelte militære forsøg på modstand f.eks. på Herfølge kirkegård — i fuldstændig kaos for det chanceløse landeværns mandskab. Allerede samme dag må englænderne altså have været nået til Enderslev. En begivenhed, der har forekommet en eller anden så væsentlig, at den måtte indskræres i kirkemuren.

En senere optegnelse anfører, at englænderne i præstegården forlangte kirkens nøgler for at undersøge, om kirken blev anvendt til våbendepot eller lignende. Præsten gik ikke selv med, men bad den ene af pigerne, den 20 årige Dorthe Jeppesdatter, om at lukke op for soldaterne, hvilket hun gjorde, formodentlig med bævende hjerte.

I årene 1807-14 var en stor del af den mandlige danske befolkning indkaldt, så der manglede mandskab til at dyrke jorden. Dorthe og en anden tjenestepige udførte da udover deres egen gerning på forbilledlig vis arbejdet med jordens dyrkning, så man i præstegården redde sig igennem. Efter sigende skulle præsten i taknemmelighed have indstillet pigerne til en orden, men denne har ikke kunnet efterspores. Det har deri-

mod Dorthes videre skæbne, der har formet sig på samme barske vis som for andre fattigfolk, der levede længe: Dorthe blev gift i Enderslev Kirke i 1816, og ægteparret ernærede sig som vævere gennem mange år. I 1855 er kræfterne sluppet op, og sønnen har overtaget

vævearbejdet, mens den 68 årige Dorthe og hendes mand uden indtægtkilde angives som fattiglemmer. Året efter dør manden, og Dorthe ender sine dage i 1865 som lem på Vallø Hospital, et asyl i Herfølge under Vallø Stift.

Bispevisitats i 1851

Med adskillige års mellemrum kom et sogns biskop på visitats = inspektion af præst og lærers embedsførelse. I Enderslev sker det eksempelvis af Sjællands biskop J.P. Mynster, i 1843 og 1851 og af hans efterfølger biskop Martensen i 1861. Tilfældigvis findes besøget i 1851 beskrevet fra officiel og uofficiel side:

Sidst i juni meddeler provsten, at biskoppen har skrevet, at han nu vil foretage visitation i nogle sogne i Bjeverskov herred. Søndag d. 13. juli således i Herfølge Kirke, mens mandagen anvendes til overhøring i kirken af børnene fra skolerne i Sædder, Alkestrup, Ringsbjerg og Vedskjølle samt endelig kl. 6 om aftenen i Vråby skole, hvor tillige nederste klasse fra Skrodsbjerg skal møde.

Om tirsdagen er det så Enderslevs tur.

Først gudstjeneste og overhøring af den konfirmerede ungdom i kirken, om eftermiddagen kl. 5 overhøring i kirken af skolebørnene i Enderslev, kl. 7 fortsættes med børnene fra Himlingøje skole.

Provsten medsender følgende instruks, her i let redigeret form:

»Ved min ankomst til præstegården ønsker jeg at forefinde: den tekst, hvorover der skal prædikes i kirken og prædikantens tema. Ligeledes bedes fremlagt samtlige præstens og skolelæreren embedsbøger samt liste over den konfirmerede ungdom. Oversigt over den i hver skole sidst afholdte eksamens udfald, samt fortegnelse over de salmer, som den voksne ungdom har lært. Ved gudstjenesten i kirken, som begynder kl. 9 præcis, beder jeg iagttaget: at vasa sacra (altersølv) fra begge kirker er hensatte på alteret. Før prædiken syn-

ges et par salmer; efter prædiken synges et par vers, under hvilke den konfirmerede ungdom træder frem. Derpå følger overhøringen, og efter denne synges et afslutningsvers.

Efter gudstjenesten samles børnene af anden klasse fra pastoratets samtlige skoler i kirken. Børnene sætter sig ind i stolene. Der synges et salmevers, hvorefter børnene af een skole træder frem på kirkegulvet. Når catechisationen med dem er forbi, går de ind i stolene, hvornæst børnene fra næste skole træder frem osv. Catechisationen slutter med et salmevers. Forinden overhøringen begynder, hensættes i koret et bord, hvorpå skolelæreren fremlægger liste over børnene samt deres skrivebøger ... I skolerne møder 1. klasses børn, også her fremlægges navneliste. Det bedes erindret, at drengene fra 1. og 2. klasse findes på gymnastikpladsen for at aflægge prøve på gymnastikfærdigheder. Skoleforstanderne indbydes til at bivåne børnenes prøvelse. Neergaard«.

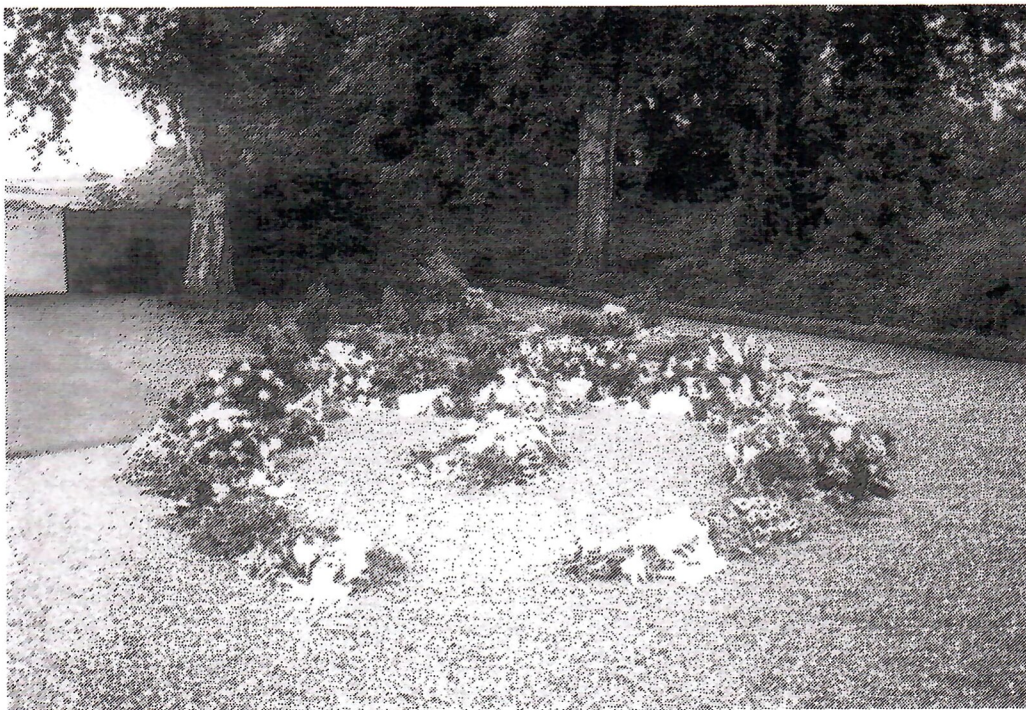
Det kommende besøg afstedkom naturligvis røre hos præsten og hans husstand. Mens biskoppen var 76 år og i sin alderdom led under de anstrengende rejser og forskellige overnatninger, var præsten så alvorligt syg af sukkersyge, at han døde en måned efter. Sønnen Peter skriver i sine erindringer om denne visitats set med barnets øjne:

»For at lette sig rejsebesværlighederne lod biskoppen sig på disse rejser befordre i sin egen karet, og præsterne skulle kun sende hest og kusk for at bringe ham fra den ene præstegård til den anden. Til stor forbavselse medførte hans tjener et par skindlagener, som omhyggelig blev bredte i den seng, som biskoppen skulle benytte, for at han ikke skulle forkøle sig ved mulig fugtig-

hed ... Til Enderslev skulle han på denne rejse komme fra Valløby. Jeg husker så tydeligt, at vore 2 brune køreheste med samt kusk blev sendt derhen for at hente ham. Omtrent samtidig posteredes 1 eller 2 mand i kirketårnet for at observere, når han passerede sognets grænse, idet der fra det øjeblik og indtil han holdt i præstegården, skulle kimes med kirkeklokkerne. Det var den 14. juli sent på eftermiddagen, at bispen ankom til Enderslev præstegård ... Den dag (d. 15. juli), far skulle prædike for biskoppen, var en sand højtidssdag for ham. Vel var forberedelsen dertil meget vanskelig for ham på grund af hans store svaghed og navnlig, fordi sygdommen alt da havde svækket hans syn i den grad, at han kun med besvær kunne læse og skrive ... Ikke desto mindre da far denne dag stod på prædikestolen, blev han, ligesom altid når han befandt sig der, som et andet menneske; han kastede så at sige sin sygdom bort og stod i en forynget skikkelse. Med ungdommens ild, fulde kraft og begejstring gjorde han med en glimrende veltalenhed og gennemglødet af sin tros overbevisende kraft regnskab for kirkens øverste jordske tilsynsmand for den måde, hvorpå han forvaltede de højærværdige sakramenter og for den lære, han bibragte de ham betroede menigheder ... Som skik og brug var, var også flere af omegnens præster den dag gæster hos far og mor og deltog i middagsmåltidet efter kirketjenesten. Arrangementet med borddækningen til middagen forestod biskoppens tjener, og jeg kan huske, at det imponerede os børn, ... at iagttage de kunstfærdige stillinger, i hvilke han havde opsat de forskellige kuverters servietter, noget der jo var os aldeles fremmed. — Ikke længe efter nævnte måltid

var tilende, skulle biskoppens afrejse finde sted ... Videre gik rejsen til Hårlev. — Atter kimedede Enderslev kirkeklokker fra det øjeblik, han kørte ud af præstegården og indtil han havde passeret sognets grænse. — Som rimeligt var, og som vistnok altid er tilfældet ved sådanne lejligheder, var kollegaerne ikke mindst ivrige for efter bispens afrejse at se og

erfare indholdet af den bemærkning, som denne altid tilføjer det vedkommende sogns ministerialbog angående den stedfundne visitats, og som jo indeholder hans bedømmelse af, hvorledes han har forefundet alt« ... »Den i dette tilfælde anførte udtalelse var overordentlig gunstig for far, ... som også var inderlig glad og lykkelig for den ...«

Enderslev Kirke: Hovedkilde: Danmarks kirker Præstø Amt 1933-35 b.1-2 *Ingerd af Regenstein*: Danmarks Riges Breve Præstø-Sorø Amter 2 og 3 del s. 11-13 • *Kirkeordinansen*: Pol. Danmarkshist. Bind 6 s.149 1970 • *Jørgen Nielsens Kaldsbrev m.m.*: Anders Petersen Vallø s. 317 1877 • *Salget i 1706*: Valløpergamenten 1356-1713 s. 51-52 1993 • *Enderslev*: Stednavne i Præstø amt indl. s. XXVI og s. 49 1975 • *Trollden*: Dansk folkemindesamling opt. 1928 • *Tårnuret*: Østsjællands Folkeblad 6. aug. 1937 — tårnursfabrikant Bertram Larsen • *Altersølvet*: Olrik: Danske guldsmedes mærker (Olrik nr. 429) 1919, Axel P. Jensen: Haarlev og Himlingøje sogne s. 13 1951 • *Hansen-Lavind*: Dansk folkemindesamling 1933 »*Stenene, der råber*« Bibelen Hab. Kapt. 2 v.11 og Lukas kapt. 19 v.40 • *Alterduge*: Kniplet af Signe Jensen Kærvej • *Prædikestolen*: Håndværkets kulturhistorie b. 1 s. 38 og 41 1982 og b. 2 s. 95, 169, 192-97 1983 • *Præsterækken*: Wi-berg: Personalhist., statistiske og genealogiske bidrag til en alm. dansk præstehist., Jens Højgård • *Nådensåret*: Fabricius: Danmarks Kirkehistorie s. 293 1946 • *1807 29 AUG WAR ENGELSMÆND HER*: Østsjællandske årbøger 1907 (Anders Petersen), Pol. Danmarkshist. b. 10 s. 276 1971, Årbog for hist. Samfund for Præstø amt 1943 s. 114-116 (O.P. Jensen: To Danekvinder) • *Bispevisitats*: De kongelige befalinger indført i 1738 i en protokol (transskriberet af Karl Kristensen, Vallø lokalhist. Arkiv), utrykte erindringer om F. Schaumburg Müller, præst i E. 1846-51, af sønnen Peter (Vallø lokalhist. Arkiv).

Tegning Per Petersen, Strøby. *Foto* iøvrigt Jørgen Bjerggaard Larsen og J.S. *Tekst og lay-out* Jytte Sørensen, Vallø lokalhist. Arkiv. Heftet er en del af arkivets udgivelse i 1997: *8 landsbykirker* i Vallø Kommune.

